

a smrti, pak není existence, která by v tvrzení „mluvím“ neslyšela hrozivý příslib svého vlastního zániku, svého příštího vyjevování.

O JINÝCH PROSTORECH

Víme, že velkou posedlostí 19. století byly dějiny: témata vývoje a stagnace, krize a cyklu, témata akumulace minulosti, přemíra mrtvých, ochlazování ohrožující svět. Devatenácté století našlo své podstatné mytologické zdroje ve druhém zákonu termodynamiky. Naše doba by naproti tomu byla spíše epochou prostoru. Žijeme v době simultánního, vedle sebe kladeného, v době blízkého a vzdáleného, seřazeného, rozptýleného. Domnívám se, že žijeme v okamžiku, kdy je naše zkušenost světa mnohem méně zkušeností dlouhého života vyvíjejícího se v čase než zkušeností sítě, která spojuje body a proplétá se svým vlastním tkanivem. Mohli bychom snad říci, že určité ideologické konflikty, jimiž se živí dnešní spory, se odehrávají mezi věrnými potomky času a náruživými obyvateli prostoru. Strukturalismus, nebo alespoň to, co se zahrnuje pod tento poněkud obecný termín, je úsilím uvést mezi prvky, které by mohly být spojeny podél časové osy, soustavu vztahů, která je ukazuje v juxtapozici, protikladu, vzájemné implikaci — které je zkrátka ukazují jako určitou konfiguraci. Ve skutečnosti strukturalismus čas nepopírá; je to určitý způsob zacházení

s tím, co nazýváme čas, a s tím, co nazýváme dějiny.

Je však nezbytné poznamenat, že prostor, který se dnes ukazuje na horizontu našich zájmů, naší teorie, našich systémů, není ničím novým; prostor sám má v západní zkušenosti své dějiny a není možné přehlédnout osudové protnutí času s prostorem. Vracíme-li se v těchto dějinách prostoru nazpět, můžeme ve velmi přibližné zkratce říci, že ve středověku byl hierarchizovanou soustavou míst: místa sakrální a profánní; místa chráněná, a naopak otevřená místa bez ochrany; městská a venkovská místa (všechna se týkají skutečného lidského života). Kosmologická teorie znala místa nad-nebeská, v protikladu k místu nebeskému, a nebeské místo bylo v protikladu vůči místu pozemskému. Byla tu místa, v nichž se věci ocitaly, protože byly násilně přemístěny, a na druhé straně místa, kde věci nacházely svou přirozenou půdu a stabilitu. Tato celková hierarchie, tyto protiklady, toto křížování míst ustavilo to, co můžeme přibližně nazvat středověkým prostorem: prostor lokalizace.

Galileo tento prostor lokalizace otevřel; skutečný skandál totiž nespočíval v jeho objevu, či opětovném objevu, že se Země točí kolem Slunce, ale v zavedení nekonečného a nekonečně otevřeného prostoru. V takovém prostoru bylo místo, které znal středověk, jakoby rozpuštěno; místo věci bylo už jen bodem jejího pohybu, a právě tak stabilita věci byla pouze jejím nekonečně zpomaleným pohybem. Jinými slovy, počínaje Galileem a 17. stoletím rozprostraněnost nahrazuje lokalizaci.

Rozprostraněnost, která dříve nahradila lokalizaci, nahrazuje dnes umístění, které je definováno vztahy blízkosti mezi body nebo prvky; formálně můžeme tyto vztahy popsat jako série, stromy nebo sítě.

Víme, jak důležitou roli hraje umístění jako problémem současné techniky: ukládání dat nebo mezi-výsledků kalkulace v paměti stroje; oběh nespojitých prvků s náhodným výstupem (jednoduchým příkladem je automobilová doprava, anebo i zvuky, které můžeme slyšet na telefonní lince); identifikace označených či kódovaných prvků uvnitř souboru, které mohou být náhodně distribuovány, nebo mohou být uspořádány podle jediného nebo více způsobů třídění.

Ještě konkrétněji se před lidmi otevírá problém místa či umístění, pokud se týká demografie. Problém umístění člověka se netýká jen otázky, zda na světě bude pro lidi dost místa — problém, který je nepochybně nad jiné závažný —; je také zapotřebí vědět, jaké vztahy příbuznosti, jaký typ akumulace lidských zdrojů, cirkulace, označování a klasifikace lidí bychom měli v té či oné situaci přijmout, abychom dosáhli cíle. Naše doba je dobou, v níž prostor nabývá podoby vztahů mezi umístěními.

Soudím tedy, že neklid naší doby má podstatně co dělat s prostorem, a nikoli s časem. Čas se nám velmi pravděpodobně ukazuje jen jako jeden z možných způsobů distribuce prvků rozptýlených v prostoru.

Navzdory všem technikám, které se zmocňují prostoru, navzdory celé struktuře poznání, která nám prostor umožňuje vymezit či formalizovat, není mož-

ná prostor v naší době tak zcela desakralizován (zjevně na rozdíl od času, který byl od posvátna oddělen v 19. století). Došlo sice k určité teoretické desakralizaci prostoru (té, kterou svým dílem naznačil Galileo), ale možná jsme přece jen ještě nedospěli k praktické desakralizaci prostoru. Snad je náš život ještě stále veden určitým množstvím protikladů, které zůstávají nedotknutelné, a jež se naše instituce a praxe ještě neodvážily zničit. Jsou to protiklady, na které pohlížíme jako na jednoduše dané: například protiklad soukromého a veřejného prostoru, rodinného a společenského prostoru, mezi kulturního a užitkového prostoru, prostoru pro volný čas a pro práci. V nich všech stále ještě nějak žije skrytá přítomnost posvátného.

Bachelardovo monumentální dílo a popisy fenomenologů nás naučily, že nežijeme ve stejnorodém a prázdném prostoru, ale naopak v prostoru, který je nejen celý nasycen kvalitami, ale snad také plný fantasmat: prostor našeho prvotního vnímání, prostor našich snů a našich vášní v sobě uchovávají kvality, které jako by mu byly niterně vlastní; je tu světlý, éterický, průhledný prostor, nebo zase prostor temný, drsný, nepřehledný; prostor výšek, vrcholů, nebo naopak prostor nížinatý, třeba bahnitý; nebo zase prostor, který se vznáší jako tryskající voda, nebo prostor, který je zpevněný, ztuhlý, jako kámen nebo krystal.

Jakkoli jsou tyto analýzy podstatné pro současnou reflexi, zabývají se pouze vnitřním prostorem; mým úmyslem je však promluvit o prostoru vnějším.

Prostor, ve kterém žijeme, který nás odvádí od nás samých, v němž dochází k erozi našich životů, našeho času a našich dějin, prostor, který na nás doléhá a zvrásňuje nás, je rovněž prostor nestejnorodý. Jinak řečeno, nežijeme v nějaké prázdnotě, do jejíhož nitra bychom mohli umístit jednotlivce a věci. Nežijeme v prázdnu, jež by se zbarvovalo různými odstíny světla, žijeme uvnitř souboru vztahů, jež definují umístění, která nejsou redukovatelná jedno na druhé, a už vůbec není možné je na sebe vrstvit.

Bylo by tedy možné popsat tato rozličná umístění tak, že bychom vyhledali soubor vztahů, jimiž může být dané umístění definováno. Například popsat soubor vztahů, které definují umístění cest, ulic, vlaků (vlak je neobyčejný shluk vztahů, neboť je to něco, čím procházíme, je to také něco, pomocí čeho můžeme jet z jednoho místa do druhého, ale také něco, co nás mívá). Pomocí svazků vztahů, které definují, bychom takto mohli popsat i místa dočasného odpočinku, jako jsou kavárny, kina, pláže. Se zřetelem k jejich síti vztahů bychom mohli popsat také uzavřená nebo polo-uzavřená místa odpočinku — dům, ložnici, postel atd. Ze všech těchto míst mne zajímá jen jeden jejich určitý typ, totiž místa, jež mají tu zvláštní vlastnost, že zaujímají vztah ke všem ostatním místům, a to takový, že zpochybňují, neutralizují, nebo převracejí soubor vztahů, které označují, zrcadlí nebo reflektují. Jsou dva základní typy těchto prostorů, které jsou nějakým způsobem spjaty se všemi ostatními, které však přesto všechna ostatní místa popírají.

Za první utopie. Utopie jsou umístění bez reálného místa. Jsou to umístění, jež jsou vůči reálnému prostoru společnosti obecně ve vztahu přímé nebo nepřímé analogie. Utopie je dokonalá společnost sama, anebo společnost převrácená; v každém případě jsou však utopie místa zásadně neskutečná.

Pravděpodobně v každé kultuře, v každé civilizaci, existují reálná místa, místa, faktická, formující se v samotném základu společnosti — která jsou popřením umístění, druh účinně zavedených utopií, v nichž jsou reálná umístění, všechna ostatní skutečná místa, která můžeme v kultuře najít, současně reprezentována, popírána a převracena. Místa tohoto druhu jsou mimo všechna místa, a to i přesto, že někdy bývá možné jejich umístění ve skutečnosti lokalizovat. Protože tato místa jsou zcela odlišná od všech ostatních umístění, která reflektují a o nichž mluví, budu je v protikladu vůči utopiím nazývat heterotopie. Soudím, že někde mezi těmito utopiemi a těmito naprosto jinými místy, heterotopiemi, může být určitý druh smíšené, střední zkušenosti, již je zrcadlo. I zrcadlo je utopie, neboť je to umístění bez místa. V zrcadle se vidím tam, kde nejsem, v neskutečném, virtuálním prostoru, který se otevírá za povrchem zrcadla; jsem tam, kde nejsem, jakýsi stín, který mi poskytuje mou vlastní viditelnost, který mi umožňuje, abych se viděl tam, kde nejsem přítomen: je to utopie zrcadla. Ale zrcadlo je také heterotopie, totiž potud, že existuje ve skutečnosti, a právě odtud, z tohoto místa zpětně působí na místo, kde se nacházím. Z hlediska zrcadla nalézám svou nepřítomnost na místě,

kde jsem, neboť se vidím v zrcadle. Začínám-li od tohoto pohledu, který je jakoby zaměřen ke mně, z hloubi toho virtuálního prostoru, jenž je na jiné straně zrcadla, vracím se zpět ke svému já; znovu zaměřím své oči ke svému já a opět se uvidím tam, kde jsem. Zrcadlo funguje jako heterotopie v tomto ohledu: činí místo, na kterém se nacházím ve chvíli, kdy se dívám na sebe do zrcadla, úplně skutečným, spojeným s celým prostorem, který je obklopuje, a přitom absolutně neskutečným, neboť aby mohlo být vnímáno, musí projít skrze virtuální bod, který se nachází tam.

Jak ale heterotopie ve vlastním smyslu popisovat, jaký je jejich význam? Je myslitelný určitý typ systematického popisu — neříkám vědy, neboť tento termín je nyní až příliš znevážen —, jehož předmětem by v dané společnosti bylo studium, analýza, popis a „čtení“ (jak dnes někteří rádi říkají) těchto odlišných prostorů, těchto jiných míst. Jako současně mytické a skutečné popření prostoru, ve kterém žijeme, by tento popis mohl být nazván heterotopologie. Jejím prvním principem je, že na světě neexistuje jediná kultura, která by netvořila heterotopie. Je to konstanta jakéhokoliv lidského společenství. Ale heterotopie mají zcela očividně různé formy, a patrně bychom nenašli ani jednu formu heterotopie, jež by byla naprosto univerzální. Můžeme je však roztrždit do dvou hlavních kategorií.

V takzvaných „primitivních“ společnostech existuje určitá forma heterotopie, kterou bych nazval heterotopii krize, tj. privilegovaná, posvátná nebo zapo-

vězená místa, rezervovaná pro jednotlivce, kteří jsou vůči společnosti a lidem, kteří je obklopují, ve stavu krize: dospívající mládež, menstruuující ženy, těhotné ženy, staří lidé atd.

Z naší společnosti se tyto heterotopie krize bez ustání vytrácejí, ačkoli stále ještě můžeme najít několik málo jejich pozůstatků. Například internátní škola, ve své formě z 19. století, nebo vojenská služba pro muže hrály pochopitelně tuto roli, neboť první projevy sexuální virility se měly ve skutečnosti odehrát „někde jinde“ než doma. Pro dívky to byla až do poloviny 20. století tradice takzvané „svatební cesty“, téma, jež nám zůstalo po předcích. Mladá dívka nemohla být zbavena svého panenství „nikde“, a ve chvíli, kdy se tak stalo, byl vlak či hotel skutečně místem, které bylo nikde, byla to heterotopie bez zeměpisných souřadnic.

Ale tyto heterotopie krize dnes mizí, a domnívám se, že jsou nahrazovány tím, co bychom mohli nazvat heterotopie úchylky: tam se umísťují jednotlivci, jejichž chování je odchýlené vzhledem k požadovaným prostředkům či normám. Sem patří domovy pro přestárlé a psychiatrické ústavy, a samozřejmě věznice; a měli bychom také zmínit domovy důchodců, které jsou jakoby na hranici mezi heterotopie krize a heterotopie úchylky, neboť svým způsobem i stáří je krize, ale je to také úchylka, protože v naší společnosti, kde je volný čas podřízen určitým pravidlům, je i nicnedělání druhem úchylky.

Druhým principem tohoto popisu heterotopií je fakt, že společnost, tak jak plynou její dějiny, může

podstatně změnit funkci už existující heterotopie; neboť každá heterotopie má v rámci společnosti přesnou a vymezenou funkci, a jedna a ta samá heterotopie může mít v synchronním vztahu ke kultuře, v níž se vyskytuje, tu nebo onu funkci.

Jako příklad si vezmeme zvláštní heterotopii hřbitova. Hřbitov sice není takovým místem, jakým jsou obvyklé kulturní prostory ale je to prostor, který je spojen se všemi místy města, společnosti nebo vesnice atd., neboť každý jednotlivec, každá rodina má na hřbitově své příbuzné. V západní kultuře existoval hřbitov prakticky vždy. Ale prošel významnými proměnami. Až do konce 18. století byl hřbitov umístěn v samotném srdci města, hned vedle kostela. Uvnitř hřbitova panovala celá hierarchie možných způsobů pohřbení. Byla tu kostnice, ve které těla pozbývala poslední stopy individuality, dále několik málo jednotlivých hrobů, a pak také hrobky uvnitř kostela; posledně jmenovaných byly dva typy, jednoduché náhrobní kameny s nápisem, nebo mauzolea se sochami. Tento hřbitov nacházející se uvnitř posvátného prostoru kostela nabyl v době moderní civilizace poněkud odlišné podoby; dosti překvapivě, právě v době, kdy se civilizace stává „ateistickou“ (jak se velmi hrubě říká), se v západní kultuře objevuje to, co nazýváme kultem smrti.

Bylo však jenom přirozené, že v době skutečné víry ve vzkříšení těla a nesmrtelnost duše nebyla prvořadá pozornost věnována tělesným ostatkům. Naopak, od chvíle, kdy si lidé nadále již nejsou zcela jisti tím, zda mají duši nebo že tělo znovu nabyde života, je asi

nezbytné věnovat mnohem více pozornosti mrtvému tělu, které je nakonec jedinou stopou naší existence mezi lidmi a mezi slovy.

Od počátku 19. století má však každý nárok na vlastní schránku pro své osobní ostatky; na druhé straně, právě od počátku 19. století se hřbitovy začaly budovat na vnějších okrajích měst. Spolu s individualizací smrti a buržoazním přivlastněním hřbitova se objevuje také posedlost smrtí jakožto „nemocí“. Má se za to, že mrtví přenášejí na zdravé lidi nemoci, že přítomnost a blízkost mrtvých přímo u domů, vedle kostela, takřka uprostřed ulice, šíří smrt. Tento dominantní motiv nemoci rozšiřované nákazou ze hřbitovů přetrvával až do konce 18. století, až do doby, kdy během 19. století bylo zahájeno sťehování hřbitovů na předměstí. Hřbitovy tak už netvoří posvátné a nesmrtelné srdce města, ale „jiná města“, kde každá rodina vlastní své temné místo odpočinku.

Třetí princip. Heterotopie může vedle sebe umístit několik prostorů, několik míst, která jsou sama neslučitelná. Divadlo přivádí na prkna jeviště postupně, několik sérií míst, která jsou si navzájem cizí; kino je zvláštní podélná místnost, na jejímž konci, na dvou-rozměrném plátně, vidíme projekci trojrozměrného prostoru. Ale snad nejstarším příkladem těchto heterotopií, které na sebe berou podobu navzájem si odporujících míst, je zahrada. Nezapomínejme, že v Orientu byla zahrada, onen úžasný výtvar nyní už tisíc let starý, plná velmi hlubokých a zdánlivě zvenčí vložených významů. Tradiční zahrada Peršanů byla

posvátným prostorem, který měl spojit uvnitř svého obdélníku čtyři části, představující čtyři části světa, s prostorem ještě posvátnějším než všechny zbývající, který byl jako pupek, jako střed světa v jejich centru (zde býval bazén a vodní fontána); a v tomto prostoru, v tomto jakémsi zvláštním mikrokosmu, se měla setkat všechna vegetace zahrady. I koberec byly původně reprodukcemi zahrad (zahrada je koberec, na kterém je symbolicky v dokonalosti předveden celý svět, a koberec je jakási zahrada, která se může pohybovat z místa na místo). Zahrada je nejmenší pozemek světa, tedy celkovost světa. Zahrada byla jakási šťastná, všeobjímající heterotopie už od počátku starověku (naše moderní zoologické zahrady vyvěrají právě z tohoto pramene).

Čtvrtý princip. Heterotopie jsou nejčastěji spojeny s časovými řezy, což znamená asi tolik, že jsou otevřeny vůči tomu, co bychom z důvodů symetrie mohli nazvat heterochronie. Heterotopie začíná plně fungovat ve chvíli, kdy se člověk dostane do určité absolutní roztržky s tradičním časem. Tato situace ukazuje, že hřbitov je velmi heterotopické místo, neboť pro jednotlivce se hřbitov odvíjí od zvláštní heterochronie, ztráty života, a od kvazi-věčnosti, jejímž stálým dílem jsou rozpad a zmizení.

Z obecného hlediska jsou ve společnosti našeho typu heterotopie a heterochronie strukturovány a distribuovány relativně komplexně. Za prvé existují heterotopie věčně se akumulujícího času, jako jsou například muzea a knihovny. Muzea a knihovny jsou heterotopie, ve kterých se čas nikdy nepřestává ku-

pit a sebe sama převyšovat, zatímco ještě na konci 17. století byly muzea a knihovny výrazem volby jednotlivce. Naproti tomu myšlenka shromažďování všeho, založení jakéhosi všeobecného archivu, vůle uzavřít do jediného místa všechny čas, všechny doby, všechny formy, všechny proměny vkusu, myšlenka vybudování místa všech časů, jež samo je mimo veškerý čas a jeho ničivé účinky, plán uspořádat tímto způsobem jistou neustávající a nekonečnou akumulaci času v jediném nepohyblivém místě, celá tato myšlenka patří k naší modernitě. Muzeum a knihovna jsou heterotopie vlastní západní kultuře 19. století.

Oproti těmto heterotopiím, které jsou spjaty se shromažďováním času, existují heterotopie spojené naopak s časem v jeho nejprchavější, nejpřechodnější, nejkřehčí podobě, s časem jakožto svátkem. Tyto heterotopie nesměřují k věčnosti, jsou naopak dočasné. Takové jsou například bazary, ona úžasná vyprázdňená místa na okrajích měst, která se jednou či dvakrát do roka zaplní stany, výklady, neobyčejnými předměty, zápasníky, hadími ženami, věštcí atd. Poměrně nedávno byl nalezen nový druh časové heterotopie: prázdninové vesnice — jako jsou třeba polynéské vesnice, které poskytují celé tři týdny primitivní a věčné nahoty obyvatelům měst; navíc je zřejmé, že prostřednictvím těchto dvou forem heterotopií jsou spolu navzájem propojeny heterotopie svátku a heterotopie věčnosti času, který se akumuluje, a že chatrče v Džerbě jsou v určitém smyslu vlastně příbuznými knihoven a muzeí. Neboť opětovně na-

lezení polynéského života čas smazává; avšak tato zkušenost je rovněž opětovným nalezením času, jako by celé dějiny lidstva sahající až ke svému počátku byly přístupny v nějaké velké formě přímého vědění.

Pátý princip. Heterotopie zároveň vždy předpokládají systém otevření a uzavření, která je jednak izolují, a jednak je činí proniknutelnými. Obecně vzato není heterotopie takové volně přístupné místo, jakým je místo veřejné. Budťo je tu vstup vynucený, jako v případě vstupu do kasáren nebo věznice, nebo se jednotlivec musí podřídit rituálům a podstoupit očištění. Abychom se dostali dovnitř, musíme mít určitou propustku a jsme povinni vykonat určitá gesta. Nadto existují dokonce i místa, která jsou zcela zasvěcena těmto výkonům očišťování — očišťování, které je částečně náboženské a částečně hygienické, jako hammam muslimů, nebo očišťování, které se zdá být čistě hygienické, jako sauny ve Skandinávii.

Na druhé straně existují jiné heterotopie, které se jeví jako čistá a jednoduchá otevření, ale které většinou skrývají zvláštní vyloučení. Každý může do těchto heterotopických míst vstoupit, avšak ve skutečnosti je to pouze klam: myslíme si, že vcházíme, a právě tím prostým faktem, že vejdeme, jsme byli vyloučeni. Mám na mysli například známé místnosti, které existovaly na velkých farmách v Brazílii a jinde v Jižní Americe. Vstupní dveře nevedly do pokojů, ve kterých žila celá rodina, a každý jednotlivec nebo každý pocestný, který šel kolem, měl právo tyto dveře otevřít,

vstoupit do ložnice a strávit tu noc. Tyto ložnice byly zařízeny tak, že jednotlivec, který do nich vstoupil, nikdy neměl přístup k těm částem domu, které obývala rodina; návštěvník byl návštěvníkem na cestě, nebyl skutečně pozvaným hostem. Tento typ heterotopií, který prakticky vymizel z našich civilizací, bychom snad mohli ještě najít ve známých amerických motelech, kam muž přijede se svým autem a se svou milenkou, a kde je jinak zapovězený sex zcela chráněn a skryt, udržován v izolaci, aniž by byl ovšem veřejně povolen.

Poslední rys heterotopií spočívá v tom, že mají určitou funkci ve vztahu k ostatnímu prostoru. Tato funkce se pohybuje mezi dvěma krajními póly. Jejich rolí je vytvářet prostor iluze, který ukazuje veškerý skutečný prostor, všechna místa, v nichž se lidský život vyskytuje, jako ještě iluzornější (toto je možná role, kterou hrály věhlasné bordely, o něž jsme nyní připraveni). Anebo naopak mají vytvářet prostor, který je jiný, jiný skutečný prostor, tak dokonalý, tak úzkostlivě a tak náležitě uspořádaný, jako je ten náš zaneřádný, špatně vybudovaný a neuspořádaný. Tento typ by nebyl heterotopií iluze, ale kompenzace, a kladu si otázku, zda určité kolonie nefungovaly právě tímto způsobem.

V určitých případech totiž na rovině obecného uspořádání zemského prostoru hrály roli heterotopií. Mám na mysli třeba první vlnu kolonizace v 17. století, puritánské společnosti, které Angličané zakládali v Americe, což byla naprosto dokonalá jiná místa.

A na mysli mám neobyčejné jezuitské kolonie, jež

byly zakládány v Jižní Americe: nádherné, absolutně organizované kolonie, v nichž bylo skutečně dosaženo lidské dokonalosti. Jezuité v Paraguayi zakládali kolonie, v nichž byla celá existence detailně organizována. Vesnice byla vystavěna podle naprosto přesného plánu okolo čtverhranného prostoru, na jehož úpatí stál kostel; na jedné straně stála škola; a na druhé hřbitov; před kostelem vedla ulice, která byla v pravém úhlu překřížena s další; každá rodina měla podél těchto dvou os svou chaloupku, a tak bylo zcela přesně reprodukováno znameí Krista. Křesťanství vepsalo svůj základní symbol do prostoru a geografie světa Ameriky.

Každodenní život jednotlivců nebyl řízen hvizdem píšťalky, ale úderem zvonu. Každý byl probuzen ve stejném okamžiku; jedlo se v poledne a v pět; pak nadešel čas uložit se do postele, a o půlnoci tak zvaný manželský budíček, což znamená, že každý za úderu kostelního zvonu plnil svou povinnost.

Bordely a kolonie jsou dvěma hlavními typy heterotopie. Avšak uvědomíme-li si, že loď je plujícím kusem prostoru, umístěním bez místa, které existuje samo o sobě, které je samo v sobě uzavřené a současně je vydáno napospas nekonečnu moře, a že od přístavu k přístavu, od jedné plavby ke druhé, od bordelu k bordelu jde ve svém hledání toho nejdražšího pokladu, který se skrývá někde v zahradách, stejně daleko jako kolonie, potom pochopíme, proč byla loď, a to nejen pro naši civilizaci, od 16. století až do současnosti, jak velkým nástrojem hospodářského vývoje (ale o tom teď nemluvíme), tak i největší

pokladnicí lidské imaginace. Lod' je heterotopie par excellence. V civilizaci bez lodí sny vysychají, špionáž nahrazuje dobrodružství, a policie zaujímá místo pirátů.

THEATRUM PHILOSOPHICUM

Musím zde promluvit o dvou knihách Gillesa Deleuze, které považuji za výjimečně zajímavé: *Différence et Répétition*¹ a *Logique du sens*.² Jsou bezpochyby natolik výjimečné, že promluvit o nich lze jen velmi obtížně, a také o nich bylo dosud řečeno jen velice málo. Věřím, že toto dílo bude ještě dlouho kroužit okolo nás v enigmatické rezonanci s dílem Pierra Klossowského, které je dalším větším a mimořádným znamením. A jednoho dne možná bude celé toto století nazváno deleuzovským.

Rád bych se zde pokusil naznačit postupně několik cest, které vedou do srdce tohoto nedobytného díla. Deleuze by však řekl, že tato metafora je zavádějící: nikoli srdce, ale problém, tedy rozmístění zaznamenatelných bodů; žádné centrum, ale vždy už decentralizace, série, které jedna po druhé pokulhávají mezi přítomností a absencí, mezi přebytkem a nedostatkem. Je třeba opustit kruh, ten chybný princip návratu, upustit od organizování všeho v kruhu: všechno se navrací přímo, v přímé linii, v linii bludiš-

¹ Gilles Deleuze, *Différence et Répétition*, P.U.F., Paris 1969.

² Gilles Deleuze, *Logique du sens*, Éd. de Minuit, Paris 1969.